

«Судьба относится к человеку так же, как земля, к которой его приковывает сила тяжести, но без которой, однако, ходьба была бы невозможной. Мы должны принять свою судьбу, как и землю, на которой мы стоим, – землю, служащую нам трамплином для нашей свободы. Свобода без судьбы невозможна; свобода может означать лишь свободу по отношению к своей собственной судьбе» [5, с. 22].

Література

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. Л., 1968. 339 с.
2. Барадулін Р., Быкаў В. Калі рукаюцца душы... Мінск, 2003. 344 с.
3. Вендина Т.И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка. М. : Индрик, 2002. 336 с.
4. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста: Структура стиха / О поэтах и поэзии. СПб, 1996. С. 18–252.
5. Франкл В. Психотерапия на практике. М., 1999. 256 с.

Запорожець О.С.

студентка магістратури

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького

РОМАН ПРО МИТЦЯ В СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. *Простежено генезу роману про митця, з'ясовано його генологічну специфіку, акцентовано увагу на місці цього жанрового різновиду в системі епічних жанрів сучасного літературного процесу.*

Ключові слова: *жанр, роман, жанровий різновид, роман про митця, жанрова специфіка, модифікація жанру, «роман творіння».*

Жанрова класифікація роману досі лишається дискусійним питанням літературознавства, адже при вивченні специфіки будь-якого романного різновиду дослідники враховують чимало факторів. Так, надзвичайно важливим є звернення до його структури, проблематики, системи образів персонажів тощо. Г. Косіков зазначав, що пізнання особливостей світового історико-літературного процесу багато в чому залежить від розуміння жанрової природи роману [9, с. 45]. Тому слід зосередити увагу саме на романі як такому, спрямовуючи дослідницький вектор на визначення специфіки його як жанру.

Зміст поняття «жанр» також неоднозначний, тому науковці прагнуть унормувати поняттєвий апарат, однак дефінітивні розбіжності усе ж зберігаються. Іноді його визначають як «утворення історично стійке, міцне, яке проходить крізь століття» [9, с. 50]. Цієї позиції, зосібна, дотримувався Г. Поспелов [12, с. 155]. Однак В. Жирмунський не вважав жанр усталеною системою і наголошував на його здатності до постійного еволюціонування, мінливості, оновлення [7, с. 97]. І. Денисюк поєднував усталеність жанру зі здатністю до змін: «Жанр як історично сформований синтез істотних властивостей змісту і форми ряду творів у певному їх структурному типі є відносною сталістю, здатною до постійного оновлення, акумулятором досвіду в поступальній еволюції мистецтва, закономірністю його зростання» [6, с. 3]. Проте, навіть враховуючи відмінності в дослідницьких позиціях щодо визначення поняття «жанр», вони не суперечать одна одній.

Проблема жанрової диференціації роману полягає головно у варіативності підходів при визначенні його різновидів. Крім цього, жанри, пов'язані з певними епохами в історії суспільства, які колись зазнавали популярності й розквіту, або відмирають із часом, або інтегруються в інші жанри. Відтак можемо простежити своєрідний синтез жанрів у межах одного твору, у зв'язку з чим стає дедалі важче визначити «чистий» жанр літературного твору. У виокремленні жанрів роману Н. Бернадська називає декілька напрямів. За її словами, визначенню жанру роману буде сприяти комплексний підхід, який складатиметься з дослідження специфіки роману, співвіднесення його з епосом як літературним родом, а також розгляду з позиції принципів класифікації різновидів роману [2, с. 12].

Роман має безліч різновидів, позаяк він є унікальним, враховуючи розмаїття його форм, літературним жанром, який вирізняється пластичністю й багатством образних, стилістичних і часових структур та відкритістю до взаємодії різних модифікацій в одному тексті. Він постійно еволюціонує, зазнає трансформацій. Саме це спричинює розгалужену систему різновидів сучасного роману. До того ж жанрова класифікація роману часто історично зумовлена, тому характеризується неоднорідністю. Головними критеріями в кожному конкретному випадку є, зазвичай, певні ознаки форми та змісту. Жанрові різновиди виокремлюють і за стильовою приналежністю, і за тематичним спрямуванням, і за ознаками, привнесеними з інших літературних родів і жанрів, а також – з інших видів мистецтва² тощо.

² Н. Акулова зауважує: «Як загальномистецька категорія, що має соціокультурну зумовленість і виявляє здатність до внутрішньої переорганізації, він може змінюватись під впливом поза-літературних форм – інших видів художньої творчості» [1, с. 17].

За визначенням Т. Бовсунівської, при утворенні жанрових типологій (у тому числі й типології роману) варто насамперед звернути увагу на тему, яка була покладена в основу твору, на її функціональну спрямованість, рівень умовності та домінантні формальні ознаки [4, с. 59]. Саме тому найбільш чисельна група – це різновиди роману, визначені за тематичним або структурно-семантичним критерієм, до яких, власне, і належить так званий роман про митця.

В. Скуратівський, розглядаючи соціальну та філософсько-етичну сутність такого роману, простежуючи лінії його еволюції, зумовлені історичною ситуацією, зауважив, що «саме з мистецької теми, з напружених роздумів про взаємовідносини суспільства і художника виникає повноцінний роман...» [13, с. 82]. Дослідник вважав, що проблема творчої особистості та її естетичних шукань поступово переплелася з проблемами соціальними й, у такий спосіб, мистецьку тему в сучасній романістиці було трансформовано в особливу тему людського існування загалом.

Жанрові особливості роману про митця спробувала схарактеризувати Н. Білик [3]. Матеріалом її наукової розвідки були післявоєнні англійські романи. Згідно з висновками авторки, у світовій літературі роман про митця як жанровий різновид зародився наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. На думку Н. Білик, звернення до теми мистецтва й митця у тогочасній літературі було зумовлене дискусіями та суперечками щодо естетичних та пов'язаних з ними морально-етичними та соціальними проблемами. Порівнюючи романи про митця ХІХ і ХХ ст., літературознавиця зазначала, що письменники ХІХ віку переважно мали на меті показати, як згубно на митця впливає суспільство, зображуючи його жертвою. Література ХХ ст., навпаки, намагалася відкрити читачеві творчу особистість, яка протидіяла тиску суспільства та була спроможна протистояти життєвим обставинам.

У «Літературознавчій енциклопедії» Ю. Коваліва йдеться про важливу роль роману про митця в літературознавчому процесі та окреслюються перспективи дослідження цього жанрового різновиду. Як стверджує автор-упорядник, роман про митця є широкоформатним епічним твором, присвяченим життєвій та творчій долі музикантів, письменників, акторів, художників. Для прикладу згадуються романи «Місто» В. Підмогильного та «Майстер корабля» Ю. Яновського [10, с. 347].

Додамо, що вітчизняні літературознавці лише окремі твори визначають як романи про митця, розглядаючи їх переважно в межах творчості окремих авторів, а не в типологічному чи історико-літературному контекстах. У дослідженнях сформовано тенденцію до використання терміну «роман про митця» переважно при вивченні творів не української, а зарубіжної літератури.

Проблему виникнення, причини становлення й сутність цього жанрового різновиду однозначно не розв'язало й закордонне літературознавство. Так, до визначення роману про митця російська дослідниця Н. Бочкарьова пропонує додати ще одну жанрову ознаку – мотив творіння, який зазвичай є основою або важливою складовою сюжету роману про митця, чим, по суті, доповнює типологію М. Бахтіна, виокремлюючи «роман творіння героєм-митцем особливого світу в хронотопі культури» [5, с. 15]. Авторка стверджує, що роман про митця – це основний різновид «роману творіння». Як бачимо, роман про митця залишається досить суперечливим і складним явищем, зберігаючи, проте, свою актуальність і утримуючи дослідницький інтерес, оскільки тема мистецтва та митця, процесу творчості й нині є популярною у світовій літературі.

Отже, серед дослідників відсутня однотайність як щодо визначення роману про митця, так і щодо його походження. Неможливо відмежувати від інших форм роману жанровий різновид, тематикою якого є формування особистості, зокрема людини творчої та її вибору життєвого шляху й загалом становлення образу митця. Зауважимо, що роман про митця містить також елементи біографічного роману, тому що часто його персонажами є реальні історичні постаті. Відзначимо, що роман такого жанрового різновиду пропонує на розсуд читачеві зображення внутрішнього конфлікту творчої особистості, що у свою чергу обумовлює її психічний стан, поведінку та манери, ставлення митця до оточення, до життя та формує його світогляд. Таким чином, у романі про митця часто простежуються також ознаки психологічного роману. Взаємопроникнення жанрових різновидів посутньо ускладнює процес чіткого виокремлення специфічних особливостей роману про митця і призводить до утворення різних його модифікацій.

Зважаючи на зазначене, у річищі нашого дослідження варта уваги також внутрішньожанрова типологія роману про митця, запропонована російським дослідником А. Медведєвим. У таких романах він виокремлює два типи: романтичний, де митець намагається відгородитися від реальності, та реалістично-об'єктивний, де дійсність стає для митця об'єктом його творчих рефлексій [11, с. 9]. Науковець також поділяє романи про митця за видами творчої діяльності: живописний, у якому герой є художником, і, відповідно, музичний, поетичний тощо.

Спроби окреслити чіткі межі цього жанрового різновиду ускладнюються проблемою визначення власне роману як жанру. Сучасне літературознавство виокремлює щонайменше чотири концепції генеалогії романного жанру, маючи на увазі античні, середньовічні, ренесансні та новочасні версії його походження. У такому аспекті важливими для нас є висліди Н. Копистянської щодо чотирьох поняттєвих галузей жанру, які визначаються на підставі

історичного стану, зумовленого взаємозалежністю та взаємовпливом історичної та суспільної ситуації певної епохи та закономірностями літературного процесу; теоретичних уявлень про специфіку жанру; індивідуальної авторської реалізації жанру та національної своєрідності [8, с. 64]. Отже, можемо виокремити романи про митця з огляду на їх приналежність до певної національної літератури, історичної епохи, літературного напрямку, або ж спираючись на культурні традиції, літературний досвід чи унікальні індивідуально-стильові риси художнього феномену.

Отже, для наявних концепцій роману про митця характерна розбіжність потрактувань і поглядів. Проаналізовані вітчизняні та зарубіжні наукові дослідження переконують у необхідності подальшого аналізу структурних, семантичних, генеалогічних і жанрових аспектів цього жанрового різновиду.

Література

1. Акулова Н. Іконографія кінодетектива в українській та англійській прозі 1920-х років: теоретичні засади й культурний контекст. *Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства*. 2018. Вип. 23. С. 17–20.
2. Бернадська Н. Роман: проблеми великої епічної форми: навчальний посібник. Київ: Логос, 2007. 116 с.
3. Билык Н. Английский реалистический «роман о художнике» послевоенных десятилетий: основные проблемы и тенденции: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.01.05 «Литература стран Западной Европы, Америки и Австралии». Киев, 1987. 17 с.
4. Бовсунівська Т. Теорія літературних жанрів: жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману: підручник. Київ: Київський університет, 2009. 520 с.
5. Бочкарёва Н. Роман о художнике как «роман творения»: генезис и поэтика: монографія. Пермь: Пермский университет, 2000. 252 с.
6. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози ХІХ – початку ХХ століття. Львів: Академічний експрес, 1999. 276 с.
7. Жирмунский В. М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика: избранные труды. Ленинград: Наука, 1977. 407 с.
8. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: монографія. Львів: ПАІС, 2005. 368 с.
9. Косиков Г.К. К теории романа (Роман средневековый и роман Нового времени). *Проблема жанра в литературе Средневековья*. Москва: Наследие, 1994. С. 45–87.
10. Літературознавча енциклопедія: у 2-х т. Т. 2 / авт.-уклад. Ю. Ковалів. Київ: Академія, 2007. 624 с.

11. Медведев А. Немецкий роман о музыканте 30–40-х годов XX века: вопросы внутрижанровой типологии : дис. канд. филол. наук. Пермь, 2001. С. 178–194.
12. Поспелов Н. Г. Проблемы исторического развития литературы : учебное пособие. Москва : Просвещение, 1972. 271 с.
13. Скуратівський В. Проблеми мистецтва в німецькому романі критичного реалізму XX століття : дис. канд. філол. наук. Київ, 1970. 337 с.

Зотова В.Г.

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української і зарубіжної літератури
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

ДОЛАННЯ МЕЖ «МАЛЕНЬКИМИ ЛЮДЬМИ» У ПРОЗІ Л. ПОНОМАРЕНКО

***Анотація.** У статті аналізується проблема художнього відтворення фізичних та психологічних меж і станів у малій прозі Л. Пономаренко. Увагу зосереджено на концепті «маленька людина», який є наскрізним у творчості письменниці.*

***Ключові слова:** образ-концепт, хронотон, топос, межа, стан.*

Проза Любові Пономаренко – синтетичне стильове явище, яке своїми сенсами охоплює велике коло проблем, зокрема проблему «маленької людини». Образи маленьких людей є концептуальними у творчості письменниці, в той чи інший спосіб вони присутні у всіх збірках її новел, оповідань, повістей, зокрема в таких, як: «Тільки світу» (1984), «Дерево облич» (1999), «Ніч у кав'ярні самотніх душ» (2004), «Портрет жінки у профіль з рушницею» (2005), «Помри зі мною» (2006), «Синє яблуко для Ілонки» (2012), «Нехворощ» (2016).

Останнім часом проза Л. Пономаренко не так часто ставала предметом аналізу літературознавців. Серед дослідників її творчості – В. Габор, О. Забарний, П. Кононенко, В. Кузьменко та деякі ін. В. Кузьменко, наголошуючи на таланті письменниці, присвятив їй авторську статтю у сучасному підручнику з історії української літератури і помістив її у розділ «Художні здобутки прози» (курсив мій. – В.З.), де пише: «Мала проза і повісті – своєрідні художні дослідження душі сучасної людини, морального виміру теперішнього світу. Письменниця працює в руслі як класичної